

AZONOSSÁG ÉS MÁSSÁG. A MŰFORDÍTÁS-ELMÉLET NÉHÁNY TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSE

LŐRINCZ JULIANNA

Eszterházy Károly Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék

3300 Eger, Eszterházy tér 1.

Jel2@freemail.hu

Kivonat: A modern irodalomtudományi irányzatokban az eredeti művészi szövegek és műfordításaik megfeleltetésével kapcsolatban sok közös vonást, de még több eltérést fedezhetünk fel. Abban mindegyik kutató egyetért, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg teljes ekvivalenciája nem hozható létre. Minden szöveg egy egységes kontinuum, az egyetemes emberi kultúra része. Létrehozhatók-e a forrásnyelvi szövegnek mint invariánsnak olyan célnyelvi variánsai, amelyek megfelelnek mind az eredeti szöveg üzenetének, mind a befogadók elvárásainak, ugyanakkor megőrzik a forrásnyelvi szöveg idegenségét is? Jelen tanulmány ezt a kérdést vizsgálja különböző szerzők nézeteinek szembeállításával.

Kulcsszavak: foreignization, intertextualitás, irodalmi fordítás, kétnyelvű kommunikáció, kulturális transzfer, műfordítás, műfordítás-kritika, műfordítói kompetencia

1. A műfordításról

A műfordítás terminus a magyar nyelvben a műfordítási folyamatra és annak eredményére, a célnyelvi szövegre vonatkozóan egyaránt használatos. A 90-es évek közepétől azonban egyre gyakrabban alkalmazzák az irodalmi szövegek fordításával foglalkozó szakirodalomban az irodalmi fordítás szakkifejezést is. Az irodalmi fordítást a műfordítás szinonimájaként, ill. helyette következetesen alkalmazó művek sorában a legújabb munka a Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály által szerkesztett, *A „boldog Bábel”* című tanulmánykötet (2005).

Meg kell jegyeznünk, hogy az irodalmi fordítás terminus más nyelvekben is régóta használatos, így például az angol szakirodalomban a literary translation, az oroszban a художественный перевод 'művészi fordítás', valamint литературный перевод 'irodalmi fordítás' műszó is egymás szinonimáiként használatosak. A műfordítás fogalmának értelmezése sok kérdést vet fel. Magát a terminust a romantika korából eredeztethetjük, erre utalnak a szakirodalmi adatok is (vö. Szabolcsi Miklós 1998: 11).

A nyelvészeti alapú fordításelméleti szakirodalomban a műfordítást nevezik kétnyelvű kommunikációnak is (vö. Heltai 2005). A műfordítás kétnyelvű kommunikációként való elnevezését Heltai Pál azonban pontosítja: „... lényeges vonása a fordításnak, hogy egy már egyszer valamilyen nyelvi formában megfogalmazott szöveget közvetít egy másik nyelven egy másik kultúrkörbe tartozó közönségnek. A fordítás tehát közvetítéssel történő kétnyelvű kommunikáció” (kiemelés tőlem – L. J.) (Heltai 2005: 43). A műfordításnak azonban – mint ahogyan általában a fordításnak – nincs egységes elmélete. Heltai véleménye szerint a műfordításnak csak akkor lehetne egységes elmélete, ha az emberi kommunikációnak lenne. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy miért nem született mindmáig olyan műfordítás-elméleti munka, amely a szépirodalmi szövegekre vonatkozó egységes elveket kidolgozná. Popovič (1980) idevonatkozó munkája ezt ugyan

megkísérelte, de könyvének megjelenése óta az irodalomtudomány és társtudományainak fejlődésével olyan új ismeretek jöttek létre, amelyek alapján időszerű lenne egy, a műfordításról, illetve irodalmi fordításról való gondolkodás általános elveit, módszereit összegző munka megírása.

A műfordítást vagy irodalmi fordítást nevezik kulturális transzfernek is. Józan Ildikó mutat rá (2005: 179–202) – Babits Mihálynak a fordítással kapcsolatos elveit ismertetve –, hogy már nagy költő-műfordítóink is megemlítik, hogy a forrásnyelvi szövegek formai, nyelvi és nem nyelvi elemeinek átvétele révén biztosíthatja a műfordító, hogy a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szövegvariánsa egyenértékű legyen az eredetivel, és az átvevő irodalomban az eredetivel azonos hatást érjen el. A nyelvi és nem nyelvi formák átvételével tudnak egymással párbeszédet folytatni különböző korok, és ez a világirodalmi tradíció. „Nincs tökéletes eredetiség. A világirodalomnak közös nyelve van, fegyvertára és kincsesháza. Lehet a szavaknak új értelmet adni, lehet egy-egy szót is csinálni, de csupa új szóval nem lehet beszélni” (Józan 2005: 211). A kulturális transzfer kérdéséről ld. még (Joó 2005: 47–52).

Itt csak egy nézőpontot emeltem ki azok közül, amelyek a műfordításoknak, illetve irodalmi fordításoknak az egyetemes kultúrtörténet részeként, egy egységes kontinuum szegmenseként való értelmezését adják. A modern nyelvészeti alapú fordításelméleti szakirodalom és a modernség irodalomelméletének irodalmi fordítással kapcsolatos megközelítései alapján át kell értelmeznünk a műfordítás fogalmának a 20. század utolsó harmadáig kialakult definícióját is. A hermeneutika szövegértelmezése alapján a szövegek egységes kontinuumáról beszélhetünk minden konkrét szöveg létrejötté, így a fordított szövegek esetében is. „E kontinuum egyik végpontján az „eredeti”, a primér szöveg áll, a másik végpontján a „műfordítás”, egy másik nyelv közegében keletkezett szöveg bizonyos elvek és eljárások alapján történő „honosítása”. De az „eredeti” és a „műfordított” szöveg között végtelen sok változat van, s mi mintegy csak szegmentumokat vágunk ki e kontinumból. A határok elmosódnak” (Szabolcsi 1998: 12; vö. még Szegedy-Maszák 1998). A műfordítás mint produktum ilyenfajta értelmezése azonban nem mond ellent a nyelvészeti fordításelméleti szakirodalomban is hangoztatott azon véleményeknek, melyek szerint minden egyes fordítás egy-egy variánsa a forrásnyelvi szövegnek (vö. Popovič 1980, Péter 1999).

Tulajdonképpen már Babitsnál is megtalálhatjuk az intertextualitás fogalmának megelőlegezését. Józan Ildikó ugyanakkor megjegyzi, hogy azt feltételezhetnénk, hogy Babitsnál a szövegközöttség fontossá válik, de ugyanakkor azt is feltételezhetnénk, „miszerint a fordított szöveg és az eredeti (értelme) között metonimikus *rész-egész viszony* jön létre, aminek következményeképpen a fordított szöveg nemcsak a rész, hanem a *maradék* mint az eredeti értelemehez képest létrejövő *hiány* megjelenítését is elvégzi. Innen adódhat az a következtetés, miszerint az eredeti szöveg rangban mindig a fordítás elé kerül” (Józan 2005: 223). A fenti fejtegetés azt sugallja, hogy tulajdonképpen Babits „ekvivalenciafelfogása” (bár ő természetesen nem beszél ekvivalenciáról) a popoviči értelemben vett kommunikatív ekvivalenciát vetíti előre: a rész-egész viszony ugyanis véleményem szerint azt is feltételezi, hogy megengedettek a forrásnyelvi szöveg bizonyos részeinek módosulásai a fordítási folyamatban az egyes átváltási műveletek eredményeképpen, ha a forrásnyelvi szövegegész üzenete átkerül a célnyelvi szövegvariánsba.

A transzlatorikus folyamatban a fordítóé a központi szerep. Ugyanakkor ahhoz, hogy olyan szövegvariánsok jöjjenek létre, amelyek a protoszövegnek (vö. Popovič 1980), ill. primér szövegnek (Szabolcsi 1998) az egységes kontinuumba való szerves illeszkedését megvalósíthatják, sok tényező szükséges, amelyek összességét műfordítói kompetenciának is nevezhetjük. A fordítói kompetenciáról napjainkban sok szó esik a fordításelméletben, de a műfordítói kompetencia viszonylag kevés figyelmet kapott. A következőkben számba veszem azokat a legfontosabb tényezőket, amelyekkel a műfordítónak (irodalmi fordítónak) rendelkeznie kell ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely találkozik a célnyelvi befogadók igényeivel is. A műfordítói kompetencia legfontosabb összetevői a következők:

- (1) a műfordító anyanyelv- és idegennyelv-ismerete,
- (2) a forrásnyelvi kultúrára vonatkozó ismeretei,
- (3) a célnyelvi kultúrára vonatkozó ismeretei,
- (4) a művészi szöveg alkotására vonatkozó alapismeretei,
- (5) interpretatív alkotói befogadóképessége, amely magába foglalja:
 - a forrásnyelvi szövegértési képességet,
 - a célnyelvi szövegalkotó képességet,
- (6) kreatív gondolkodása,
- (7) feladatorientáltsága,
- (8) pontossága,
- (9) munkabírása,
- (10) munka közbeni idegállapota (vö. még Dékány 2001, Albert 2003).

Az egyes pontokat itt most nem tartom szükségesnek kifejezni, hiszen nagyobbbrészt megegyezik az általános fordítói kompetenciákkal (vö. Pym 2002, Simigné 2006a, 2006b). Annyit azonban szükséges megjegyezni, hogy – bár ez az állítás nem minden műfajra lehet egyformán érvényes – jó műfordítást, különösen a lírai szövegek esetében, csak az tud készíteni, aki nemcsak mesteri fokon fordít, hanem maga is alkotó módon képes művészi szövegek létrehozására.

2. Az irodalmi szöveg és fordított szövegvariánsának „egyenértékűsége”

Arra a kérdésre, hogy mennyire „hűek” az irodalmi fordítások az eredeti szövegekhez, koronként más választ lehet adni, illetve nincs olyan válasz, amely minden irodalmi fordításra egyaránt érvényes lenne. Irodalmi szövegek esetében megkérdőjelezhető, hogy teljes ekvivalencia egyáltalán létrehozható-e.

A műfordítás és az eredeti szöveg megfeleltetéséről Rába György *Szép hűtlenek* (1969) című műfordítás-kritikai könyvében – Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád műfordításait és műfordítói elveit elemezve – megállapítja, hogy bár a költő-műfordítók igyekeztek az eredeti szövegek tartalmi, formai jegyeit figyelembe venni, saját egyéni stílusjegyeiket is rajta hagyták a műfordítás-szövegeken (Rába 1969: 11). Kölcsönösen hatott tehát egymásra az eredeti mű stílusa és a műfordító-költő stílusa.

A Nyugat nagy nemzedéke utáni fordítók az idegen költők szövegeiből készült műfordításaik létrehozásakor mind tartalmi, mind pedig formai szempontból egyre jobban közelítettek az eredeti szövegekhez. Az ilyen szövegvariánsok számát gazdagítják Szabó Lőrinc nagyszerű Shakespeare-sonettfordításai is. Szabó Lőrinc előtt is, után is lefordították ezeket a sonettek, de a legjobbak – talán a legismertebbek is – az ő időtlenül szép fordításai. É. Kiss Katalin *Shakespeare sonettjei Magyarországon* (1975)

című munkájában időrendi sorrendben mutatja be mindazokat a nyelvi-stilisztikai szempontból többé-kevésbé sikerült fordításokat, amelyek Magyarországon a könyv megírásáig megjelentek. Shakespeare szonettjeinek és drámáinak újrafordításával pedig az 1990-es évek nagy műfordítói vállalkozása kezdődött el. Az új drámafordításokról Szele Bálint PhD-dolgozatában olvashatunk kitűnő gondolatokat (Szele 2006).

Annak illusztrálására, hogy az ekvivalencia – még a kommunikatív ekvivalencia – létét is sokan kétségbe vonják, ide kívánczik egy idézet Walter Benjaminsztól. „Ahogy tudniillik egy edény cserepeinek ahhoz, hogy összeilleszthetők legyenek, a legparányibb peremvonal-részletükkel is illeszkedniük kell egymás vonalához, azonosnak lenniük korántsem szükséges, így kell a fordításnak az eredeti mű értelméhez való mindenképpen hasonulás helyett szeretettel s az eredeti elgondolásmódot saját nyelvi közegében a legapróbb részletekig kidolgozva, olyképp alakulnia, hogy a kettő együtt mint egyetlen edény töredéke, töredéke egyetlen nagyobb nyelvnek, jelenjék meg” (Benjamin 1980: 82, idézi és fordította Radvánszky 2005: 40).

Az irodalmi fordítás és az eredeti mű megfelelésének viszonyáról tulajdonképpen közel annyi véleményt olvashatunk a szakirodalomban, ahány szerző művét olvassuk. Amiben az egyes szerzők többé-kevésbé megegyeznek, azokat a következőkben foglalhatjuk össze:

(1) A műfordításoknak az eredeti szövegekhez való „hűsége” koronként változik a műfordítói elvek változásával.

(2) Nem tekinthetjük a műfordítást a forrásnyelvi szöveg szolgai másolatának. Következésképpen nem a forrásnyelvi szöveg tartalmi és formai üzenetéhez való szolgai hűség a legfontosabb, hanem a fordított szövegnek a célnyelvi kultúrában betöltött funkciója, valamint a célnyelvi olvasóra tett hatása.

Az eredeti és a fordított szövegek viszonyáról több szerző megállapítja, hogy a műfordítás akkor adekvát az eredetivel, ha annak idegenségét is megőrzi, tehát érezni lehet rajta, hogy fordított szöveg. Hogy ez a nézet mennyire nem új keletű a szakirodalomban, arra utal Jeney Éva is, amikor a célnyelvi szöveg idegenségéről Venuti véleményére hivatkozik. „Venuti Schleiermacherhez visszanyúlva időszűrűsítette e fogalmat, s az „eredetit” kulturálisan átültető, tehát elsősorban a befogadót szem előtt tartó, meghonosító jellegű törekvéseket, fordításszövegeket érti rajta. Rendkívül nehéz azonban különválasztani az idegenséget, másságot érvényesítő... fordítási eljárástól, melyet idézett szerző a *foreignisation* fogalmával jelöl” (Jeney 2005: 304.; vö. még Kulcsár Szabó 1998: 107).

(3) A műfordítók célja – legalábbis a jó fordítóké – az, hogy az idegen szövegeket fordításuk révén beilleszték az egyetemes kultúrkörbe. A napjainkban leginkább ható műfordítói elv az ún. domesztikáló (meghonosító), vagy más terminussal: naturalizáló fordításokat tekinti célravezetőnek, amelyek a célnyelvi befogadó elvárásainak igyekeznek megfelelni. Véleményem szerint azonban ezzel sokat veszíthet is az eredeti szöveg a poétikai üzenetéből. Nem biztos, hogy az a célravezető, ha nem készítenek az olvasó-befogadókat a régebbi korok nyelvének, stílusának, gondolatvilágának megismerésére.

3. A műfordítás-kritikáról

A fordításkritika a forrásnyelvi szöveg és célnyelvi szövegvariánsának egymással való megfeleltethetőségét lenne hivatott ellenőrizni, ha egyáltalán lenne megfelelően kidolgozott szempontok szerint működő műfordítás-kritika. Amint a fordítói elvek is koronként változnak, a fordításkritika elvárásai és módszerei is változnak a fordítói elveknek, a befogadók elvárásainak, igényeinek függvényében. A fordításkritikát író elemző előtt sokszor szélsőséges, egymásnak élesen ellentmondó szempontok állnak szemben egymással. Az egyik ilyen szempont elvárja, hogy a forrásnyelvi szövegnek a célnyelvi szövegvariáns mind nyelvi, mind pedig nem nyelvi szinten megfeleljen. Ez a fordításkritika a legkisebb szemantikai módosulást is számon kéri a lefordított szövegen. Minden jelentésbővítésre, jelentésszűkítésre, explicitációra és más, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget egyaránt mélyen érintő változásra felhívja a figyelmet, és esetleg elmarasztalja érte a fordítót. A szöveg kommunikatív üzenetének megvalósulását, a célnyelvi szöveg befogadójára tett hatást azonban sokszor figyelmen kívül hagyja a kritika. Szélsőséges esetben a grammatikai szint szükségszerű eltéréseit sem tolerálja az ilyen bírálati módszer. A kritika másik véglete szubjektív benyomások alapján minősít jónak vagy rossznak, hűnek vagy hűtlennek, ekvivalensnek vagy nem ekvivalensnek különböző célnyelvi megoldásokat.

Dróth Júliának a szakfordítások értékelési szempontjait kidolgozó rendszere véleményem szerint célravezető lehet más szövegtípusokhoz tartozó szövegek értékelésében is. Dróth Júlia a szakszövegek következő szintjein fogalmazza meg értékelési szempontjait:

- (1) **Pragmatikai szinten** a legfontosabb a funkcionális szempont: a célnyelvi befogadók kulturális és szakmai háttérismeretének figyelembe vétele.
- (2) **Szövegszinten** a műfaj, szövegtípus, a kohézió, a nyelvi (grammatikai és lexikai) regiszter, a retorikai funkciók, a tematikus rend figyelembe vétele.
- (3) **Mondatszinten** a szintaktikai szerkezetek felépítése, a szórend, az egyeztetés, a mondatok sorrendje, a tagmondatok viszonya.
- (4) **Lexémaszinten** a szójelentés, a frazeológia, az idegen szavak, a terminológia azonossága.
- (5) **A felszíni elemek szintjén** a központosítás, a helyesírás, a szövegszerkesztés, valamint az ábrák és az olvashatóság stb. (Dróth 2000).

A műfordítás-kritikában vagy szépirodalmi művek fordításának a kritikájában a fenti kritériumok közül a pragmatikai, a lexéma- és a szövegszint külön kiemelendő. Úgy vélem, az irodalmi szövegek, különösen pedig a költői szövegek sajátos jelentésszövege a poétikai funkció figyelembe vételét is megköveteli.

Mi a szerepe a műfordítás-kritikának a modern filológiában? Elsősorban annak megállapítása, hogy a forrásnyelvi irodalmi szövegeknek, valamint a célnyelvi befogadóknak mennyire felelnek meg a célnyelvi szövegvariánsok. Sajnos a műfordítások arányához képest elenyésző a műfordítás-kritikai munkák száma. Irodalmi folyóiratok kis számban közölnek ugyan fordításkritikákat is, azonban ezek nagy része inkább szubjektív szempontokat vesz figyelembe, a tetszik vagy nem tetszik kérdése a szakmai szempontok elé kerül. A *Fordítástudomány* című szakfolyóirat, amelynek ugyan nem ez a legfontosabb feladata, közöl időnként szépirodalmi fordításokra vonatkozó kritikai tanulmányokat, és készültek olyan PhD-disszertációk is a témában, amelyek kitértek fordításkritikai szempontokra is. A fordításkritikai szempontokat is figyelembe vevő munkák közül ki kell

emelnem a már említettek (Péter Mihály 1999; Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály 2005; Szele Bálint 2006) mellett a Bart István és Rákos Sándor szerkesztette *A műfordítás ma* (1981) című kötet egyes tanulmányait, Németh Ágnes József Attila-versek fordításáról írt tanulmányát (1984), Cs. Jónás Erzsébet könyveit és tanulmányait az orosz irodalom nagyjainak fordításairól (2001, 2004, 2005, 2006), Polgár Anikó könyvét a Catullus-olvasatokról (2003), Szűcs Tibor *A magyar vers kettős nyelvi tükörben* (2007) című könyvét. Jómagam Jeszenyin és Petőfi verseinek fordításairól írtam több elemző tanulmányt (Lőrincz 1994, 1997, 1998, 2000, 2006). A szakszerű fordításkritika segítheti a műfordítók munkáját – ha eljut hozzájuk –, de sok még a tennivaló ezen a téren is.

Összegzés:

A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek viszonya, azonossága és mássága, a sokat vitatott fordítási ekvivalencia lehetősége, foka, megvalósíthatósága nagymértékben függ a szövegtípustól. Az irodalmi szövegek, különösen a költői szövegek sajátos jelentésszöveve a poétikai funkció figyelembe vételét is megköveteli.

A műfordítás-szövegek és az eredeti szövegek kapcsolatának megítélése koronként is változik. Régebbi korokban hol az ún. szabad fordítások, adaptációk, hol pedig az eredeti szöveget mint invariánst szorosan követő, ún. naturalizáló fordítások voltak a mértékadók. Ma a befogadói elvárásoknak megfelelő, ún. domesztikáló fordítások az elterjedtebbek. Így a fordított szövegnek a célnyelvi kultúrában betöltött funkciója, valamint a célnyelvi olvasóra tett hatása előtérbe kerül a forrásnyelvi szövegnek mint normának, invariánsnak való megfelfelé szemben.

A műfordítás-elméleti szakirodalomban napjainkban egyre inkább terjed az a nézet is, amely szerint a műfordítás akkor adekvát az eredeti szöveghez képest, ha annak idegenségét is megőrzi, azaz érezni lehet rajta, hogy fordított szöveg. Ezt a jelenséget a *foreignisation* műszóval jelölik. Véleményem szerint azonban az *idegenesítés* (az angol *foreignisation* műszó általam alkotott magyar megfelelője – L. J.) mértékében is nagyon fontos szerepe van a forrásnyelvi szöveg típusának. A műfordítónak egyensúlyt kell teremtenie a két kultúra között, mivel minden szöveg egy egységes kontinuum, az egyetemes kultúra egy-egy szegmense, ez az irodalomtudománynak a fordítást intertextualitásként értelmező felfogásával is összhangban van. Bizonyos típusú szövegek fordításakor ugyan valóban érzékeltetnie kell a fordítónak az etnokulturális különbségeket, azt, hogy a célnyelvi szövegtől eltérő kultúrában keletkezett a forrásnyelvi szöveg, de a fordításszöveg alkotójának mindig szem előtt kell tartania a célnyelv grammatikai és szemantikai normáit.

Az irodalmi szövegeket újraalkotó fordítónak is, a műfordítás-elméleti kutatásnak is fontosnak kell tartania a fordításkritikát is. Ezzel szemben a nyelvészeti megközelítésű fordításelmélet igyekszik objektív maradni, bár nem egészen kerülheti meg a fordítás-értékelést sem, de minden fordítást azonos szempontok szerint kell vizsgálnia. Természetesen vannak átfedések a kétfajta megközelítés között, s ezek egyre jelentősebb mértékben gazdagítják a fordításelméletet (vö. még Pym 2002, Chestermann 2005, Klaudy 2007: 45–49).

Irodalom

- Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bart István és Rákos Sándor (szerk.) 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Cs. Jónás Erzsébet 2001. *Kontrasztív szövegsemantikai vizsgálatok. Csehov-drámák fordításelemzése*. Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó.
- Cs. Jónás Erzsébet 2004. Az olvasó ember mint "metaszöveg" a Zsivágó doktor fordításában. *Fordítástudomány*. VI. évf. 1. sz. 42–53.
- Cs. Jónás Erzsébet 2005. Hermeneutika, befogadásesztétika és szemiotika a fordításelemzésben. In: Dobos Csilla et al. (szerk.) *„Mindent fordítunk és mindenki fordít” Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben. Klaudy Kinga barátai. Könyvprofesszor dr. Klaudy Kinga tiszteletére*. Bicske: SZAK Kiadó Kft. 41–46.
- Cs. Jónás Erzsébet 2006. Detrakció a versfordításban. (Viszockij: Nyinka Ratkó József fordításában). In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. Gödöllő: MANYE XVI. Vol. 1. 1. rész. 167–172.
- Chestermann, Andrew 2005. *The Translation Theory Course*. www.helsinki.fi/~chesterman
- Dékány Edit 2001. A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről. *Fordítástudomány* 3. évf. 2. szám. 89–98.
- Dróth Júlia 2007. A forrásnyelvi szöveg témája, típusa, műfaja és a fordítási stratégia kapcsolata. In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. Gödöllő: MANYE XVI. Vol. 3. 2. rész. 630–637.
- É. Kiss Katalin 1975. Shakespeare szonettjei Magyarországon. *Modern Filológiai Füzetek* 22. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr*. 129. évf. 1. sz. 30–58.
- Jeney Éva 2005. A magyar Miorita. A Júlia szépleány és a Jovan csobán között. In: Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) *A „boldog Babel”. Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat Kiadó. 294–321.
- Joó Etelka 2005. Fordítás vagy kulturális transzfer? In: Dobos Csilla et al. (szerk.) *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvben. Könyvprofesszor dr. Klaudy Kinga tiszteletére*. Bicske: SZAK Kiadó Kft. 47–52.
- Józán Ildikó 1998. Műfordítás és intertextualitás. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Budapest: Anonymus Kiadó. 145.
- Józán Ildikó 2005. „Az igazi apát megnevezni”. Babits a fordításról. In: Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) *A „boldog Babel”. Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat Kiadó. 203–225.
- Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) 2005. *A „boldog Babel”. Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat Kiadó. 203–225.
- Kabdebó Lóránt et al. (szerk.) 1998. *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Budapest: Anonymus Kiadó. 66–92.
- Klaudy Kinga 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 45–49.
- Kulcsár Szabó Ernő 1998. *A megértés alakzatai*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Lőrincz Julianna 2005. A műfordításról való gondolkodás közben felmerülő terminológiai kérdések. In: Dobos Csilla et al. (szerk.) *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvben. Könyvprofesszor dr. Klaudy Kinga tiszteletére*. Bicske: SZAK Kiadó Kft. 73–77.

- Lőrincz Julianna 1994. A kommunikatív ekvivalencia kérdései műfordításokban. Jeszenyin Bokraink közt c. versének és műfordításának egybevető elemzése. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Lingua Hungarica*. TOM. XXII. Eger. 1994. 53–57.
- Lőrincz Julianna 1997. Stílusekvivalencia a műfordításokban. *Magyar Nyelvőr* 121. évf. 2. sz. 170–176.
- Lőrincz Julianna 1998. Műfordítói elvek és gyakorlati megvalósulásuk. Jeszenyin-versek műfordításainak egybevető elemzése. In: Zoltán András (szerk.) *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszék kiadványa.
- Lőrincz Julianna 2000. Metafora–aktuális jelentés a műfordításokban. In: Gecső Tamás (szerk.) *Lexikális jelentés, aktuális jelentés. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 194–200.
- Lőrincz Julianna 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata. Az alakzatok világa 19*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Németh Ágnes 1984. József Attila-versek fordításáról. In: Szabó Zoltán (szerk.) *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Bukarest: Kriterion. 298–315.
- Péter Mihály 1999. „Pár tarka fejezet csupán...”. Puskin „Jevgenyij Anyegin”-je a magyar fordítások tükrében. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Polgár Anikó 2003. *Catullus Noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Pozsony: Kalligram.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava: Madách Kiadó.
- Pym, Anthony 2002. *Redefining translation competence in an electronic age. In defence of a minimalist Approach*. Intercultural Studies Group. Universitat Rovira i Virgili. Tarragona, Spain. Pre-print version 2.1. <http://www.tinet.org/~apym/online/competence.pdf>.
- Rába György 1969. *A szép hűtlenek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Radvánszky Anikó 2005. A nyelv mint bábeli teljesítmény. In: Józán Ildikó és Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) *A „boldog” Babel. Tanulmányok az irodalmi fordításról*. Budapest: Gondolat Kiadó. 9–46.
- Simigné Fenyő Sarolta 2006a. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: STÚDIUM.
- Simigné Fenyő Sarolta (társ szerző: Bodnár Ildikó) 2006b. A fordítói kompetencia. In: Gecső Tamás (szerk.) *Nyelvi kompetencia – kommunikatív kompetencia*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola – Budapest: Tinta Könyvkiadó. 56–69.
- Szabolcsi Miklós 1998. Antinómiák a magyar műfordítás történetében. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Budapest: Anonymus Kiadó. 11–16.
- Szegedy-Maszák Mihály 1998. Fordítás és kánon. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Budapest: Anonymus Kiadó. 66–92.
- Szele Bálint 2006. *Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai*. Doktori (PhD) értekezés. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Irodalomtudományi Doktori Iskola. Miskolc. Kézirat.
- Szűcs Tibor 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükrében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.